

Przemoc w rodzinie, zaniedbanie, wiktyimizacja pośrednia. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci¹

SZYMON WÓJCIK

Fundacja Dzieci Niczyje, Uniwersytet Warszawski

Artykuł przedstawia wyniki przeprowadzonego w roku 2012 na losowej próbie 1005 dzieci w wieku 11–17 lat badania Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci w zakresie przemocy fizycznej i psychicznej doświadczanej przez dzieci ze strony rodziców i znajomych dorosłych, zaniedbania oraz bycia narażonym na wiktyimizację pośrednią. Ponad jedna piąta respondentów (21%) doświadczyła w swoim życiu przemocy fizycznej ze strony znajomych dorosłych. Równie duży odsetek (22%) narażony był na przemoc psychiczną (emocjonalną). Doświadczenie zaniedbania przed ukończeniem 12 roku życia było udziałem 6% respondentów. 12% było świadkami przemocy pomiędzy bliskimi dorosłymi, a 9% krzywdzenia innych dzieci przez dorosłych. Omawiane zjawiska często współwystępowały ze sobą. Wyniki badań empirycznych zostały w artykule przedstawione w kontekście teoretycznym a także skonfrontowane z wynikami innych badań polskich i zagranicznych.

SŁOWA KLUCZOWE:

PRZEMOC W RODZINIE, PRZEMOC DOMOWA, ZANIEDBANIE, WIKTYMIZACJA POŚREDNIA

Wstęp

Sytuacja, w której dziecko doświadcza przemocy ze strony najbliższych we własnej rodzinie, jest szczególnie tragiczna. Ci, którzy najbardziej powinni je chronić — rodzice, opiekunowie, czy krewni — sami stają się sprawcami jego krzywdy. Niestety, przemoc w polskiej rodzinie istnieje i nie jest zjawiskiem rzadkim. Oprócz prze-

mocy, dzieci są w środowisku rodzinnym narażone na zaniedbanie, a także na tzw. wiktyimizację pośrednią (bycie świadkiem przemocy niewymierzonej bezpośrednio w dziecko, np. przemocy pomiędzy rodzicami).

Niniejszy artykuł ma za zadanie przedstawić skalę występowania wymienionych wyżej zjawisk w świetle badań empirycz-

¹ Badanie zrealizowane przez zespół badawczy Fundacji Dzieci Niczyje: dr Monika Sajkowska, Katarzyna Makaruk, Joanna Włodarczyk i Szymon Wójcik we współpracy z Millward Brown. Badanie przeprowadzone w ramach projektu „Zapobieganie i zwalczanie wykorzystywania seksualnego dzieci” przy wsparciu finansowym Programu Prevention of and Fight against Crime Komisji Europejskiej – Dyrekcji Generalnej do Spraw Wewnętrznych oraz projektu „Safe Childhood – preventing child abuse and neglect” finansowanego przez The Velux Foundations. Patronat nad badaniem objęło Ministerstwo Edukacji Narodowej oraz Rzecznik Praw Dziecka.

nych, czyli przeprowadzonej przez Fundację Dzieci Niczyje w roku 2012 *Ogólnopolskiej diagnozie problemu przemocy wobec dzieci*. W artykule zostaną omówione formy krzywdzenia, które były objęte *Diagnozą*, a które odnoszą się do negatywnych doświadczeń dzieci w ich środowisku rodzinnym. Te formy to przemoc fizyczna ze strony dorosłych,

przemoc psychiczna (emocjonalna) ze strony dorosłych, zaniedbanie ze strony rodziców (opiekunów) w zakresie opieki i zapewnienia ubrania oraz wiktyimizacja pośrednia — bycie świadkiem przemocy pomiędzy rodzicami bądź wobec rodzeństwa. Na koniec przeanalizowane zostanie współwystępowanie tych form.

Metoda²

Badanie zrealizowano na reprezentatywnej próbie dzieci i młodzieży w wieku 11–17 lat (N=1005). Kwestionariusz użyty w badaniu bazował na Juvenile Victimization Questionnaire (JVQ) użytym m.in. w amerykańskim badaniu *National Survey of Child Exposure*

to Violence (NatSCEV). Umożliwiło to porównanie uzyskanych wyników z rezultatami analogicznych projektów badawczych przeprowadzanych w USA (Badanie NatSCEV; por. Finkelhor, Turner, Ormond, Hamby, 2009) i Wielkiej Brytanii (Radford i in., 2011).

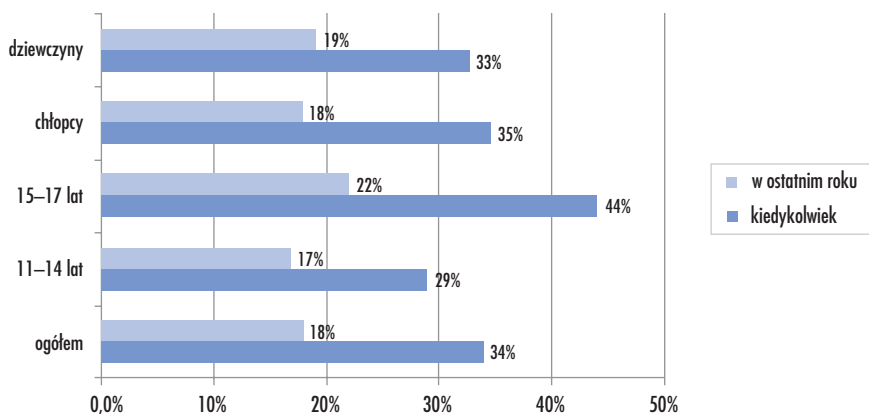
Przemoc ze strony znajomych dorosłych

Pierwszą szeroką kategorią wiktyimizacji badaną w *Diagnozie* była przemoc ze strony znajomych dorosłych. Jest to kategoria zbiorcza uwzględniająca zarówno doświadczenie przemocy fizycznej, jak i psychicznej. Zanim przejdziemy do szczegółowego omówienia tych dwóch form przemocy,

warto sprawdzić, jak wiele dzieci doświadcza w Polsce którejkolwiek z tych dwóch form przemocy. Dzieci były pytane o dorosłych z rodziny bądź innych znajomych dorosłych. Pytano zarówno o doświadczenia w ciągu całego życia, jak i w ciągu ostatniego roku (wykres 1).

² Opis metodologii badania znajduje się w artykule: K. Makaruk, J. Włodarczyk, S. Wójcik, *Metodologia Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, s. 21.

Wykres 1. Doświadczanie przemocy ze strony znajomych dorosłych, N=1005.

Źródło: opracowanie własne.

Przynajmniej jednej z form przemocy ze strony dorosłych doświadczyła w swoim życiu ponad jedna trzecia dzieci (34%), w ostatnim roku spotkało to niemal co piątego respondenta (18%). Co ciekawe, wyniki te nie były zróżnicowane ze względu na płeć dzieci. Zbliżony odsetek chłopców, jak i dziewczyn doświadczał krzywdzenia zarówno w całym życiu, jak i w ostatnim roku. Różnice występowały za to jeśli spoj-

rzemy na dwie wyróżnione grupy wiekowe. Młodzież w wieku 15–17 lat doświadczała przemocy częściej zarówno w całym życiu, jak i w ostatnim roku. O ile ten pierwszy wynik można tłumaczyć efektem kumulacji (starsi mieli więcej lat na zebranie tych doświadczeń niż młodszy), o tyle ten drugi wskazuje, że starsi faktycznie częściej padają ofiarami przemocy ze strony dorosłych.

Przemoc fizyczna ze strony znajomych dorosłych

Przemoc fizyczna ze strony dorosłych jest formą krzywdzenia, która ze względu na swoją wagę i poważne negatywne konsekwencje dla dzieci, ma pierwszorzędne znaczenie, jeśli chodzi o ochronę najmłodszych i przestrzeganie ich praw. Zgodnie z definicją przygotowaną przez ONZ, przemoc fizyczna to „celowe użycie siły, które powoduje, bądź z dużym prawdopodobieństwem może spowodować szkodę dla zdrowia dziecka, zagrożenie dla jego życia, rozwoju i godności” (Pinheiro, 2006, s. 52, tłum. własne).

O przemocy mówimy zatem w przypadku działania intencjonalnego, które powoduje faktyczną lub tylko potencjalną szkodę dla zdrowia dziecka. W analogicznym, wcześniejszym raporcie Światowa Organizacja Zdrowia wskazuje na to, że sprawcami tej krzywdy są zazwyczaj rodzice lub inne osoby odpowiedzialne za dziecko i mające nad nim władzę (WHO, 1999).

Jednocześnie zakres tego problemu wzbudza kontrowersje. Dyskusje dotyczą tego, czy za przemoc fizyczną można uznać

wszelkie stosowane przez rodziców kary cielesne (por. Halemba, Izdebska, 2009). Oponenti twierdzą, że w przypadku kar fizycznych, głównym celem (intencją działania) jest skorygowanie niepożądanych zachowań dziecka, a nie wyrządzenie mu krzywdy. Poza tym, wskazuje się na kulturowe uwarunkowania legitymizujące w wielu społeczeństwach stosowanie tego typu karcenia. Inni eksperci stoją jednak na stanowisku, że kary fizyczne co do zasady wypełniają ogólne znamiona przemocy fizycznej (świadome użycie siły). Ponadto, nawet przy dobrych intencjach rodziców, kary fizyczne mają negatywny wpływ na psychikę dziecka. Dlatego też większość organizacji zajmujących się prawami dzieci uznaje także kary fizyczne za przejaw przemocy (np. Rada Europy, 2005).

Przyczyn występowania przemocy można upatrywać na wielu poziomach. Badacze mówią o czynnikach ryzyka związanych z samymi ofiarami, ze sprawcami, ze środowiskiem rodzinnym, ale także z całym otoczeniem społecznym (por. WHO, 2006). Podwyższone ryzyko wiąże się z przypadkami, gdzie rodzic albo opiekun sam doświadczał przemocy (zjawisko międzypokoleniowej transmisji przemocy; Herzberger, 2003) oraz takimi, w których z różnych przyczyn rodzice nie mają wystarczających kompetencji wychowawczych (Izdebska, Lewandowska, 2011). Innym ważnym czynnikiem jest uzależnienia od alkoholu i innych substancji (Kelley, 2002). Przemoc częściej występuje także w rodzinach o niższych dochodach i statusie społecznym. Należy jednak pamiętać, aby nie utożsamiać przemocy fizycznej wobec dzieci jedynie z rodzinami ubogimi, czy takimi, w których występuje alkoholizm, ponieważ zdarza się ona także w rodzinach o wysokich dochodach i wy-

sokim statusie społecznym (Fluderska, Sajkowska, 2003). W kontekście całego społeczeństwa, na poziom stosowania przemocy wobec dzieci wpływa społeczne przyzwolenie na tego typu działania, w tym akceptacja stosowania kar fizycznych, a także istnienie prawnych zakazów stosowania kar fizycznych (Busmann, Schroth, 2009).

Skutki stosowania przemocy fizycznej są bardzo poważne. Można podzielić je na dwie generalne kategorie. Po pierwsze, przemoc ta może mieć bezpośrednie skutki dla zdrowia. Najpoważniejsze występują w przypadku najmłodszych dzieci (do 3 roku życia), ale także w przypadku starszych dzieci, zależnie od rodzaju przemocy, mogą wystąpić różnorodne obrażenia. W literaturze medycznej w tym kontekście jest mowa o krwiakach, stłuczeniach, złamaniach, ranach powstałych w wyniku użycia różnych przedmiotów do bicia (Johnson, 2002). Oprócz powyżej wymienionych obrażeń ogólnych przykładowo bicie w twarz może skutkować u dzieci wybięciem zębów, złamaniem nosa, uszkodzeniem oczu lub uszu. Powszechniejsze i w pewnym sensie bardziej długotrwałe mogą być psychiczne skutki fizycznego krzywdzenia. Analizując wyniki 124 empirycznych badań, Norman i in. (2012) stwierdzili, że istnieją silne dowody naukowe na powiązanie doświadczenia fizycznej przemocy przez dzieci z występowaniem u nich depresji, leków, zaburzeń żywienia, a także problemów z zachowaniem, próbami samobójczymi, używaniem narkotyków i ryzykownymi zachowaniami seksualnymi.

Jak zatem wygląda skala fizycznego krzywdzenia dzieci w Polsce? Dzieciom w wieku 11–17 lat przedstawiliśmy sytuację, w której dziecko nie mogło porozumieć się z opiekunem i w trakcie kłótni zostało przez niego uderzone³, następnie zapytaliśmy o to,

³ Poprzedzanie pytań krótkimi wstępami przedstawiającymi przykład użycia przemocy w danej formie, miało na celu zwiększenie przystępności trudnych pytań dla dzieci i jednocześnie zmniejszenie oporów przed przyznaniem się do wiktymizacji. Opis metodologii badania znajduje się w artykule: K. Makaruk, J. Włodarczyk, S. Wójcik, *Metodologia Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, s. 21.

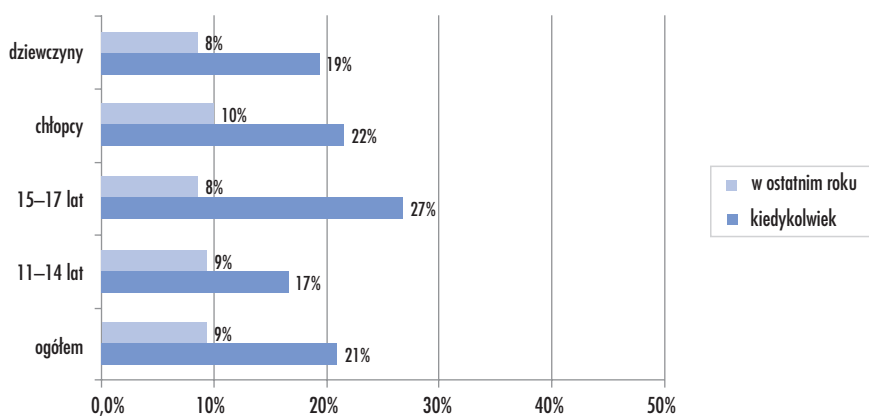
czy ktoś dorosły z rodziny (albo inny znany dorosły) uderzył ich, kopnął lub zastosował innego rodzaju przemoc fizyczną. Jak widać, zarówno wstęp, jak i samo pytanie zostało skonstruowane w ten sposób, aby rejestrować zdarzenia faktycznie postrzegane przez dzieci jako przemoc. Nie pytaliśmy o klapsy, ani nie ukierunkowywaliśmy respondentów na kontekst doświadczania przemocy „za karę” w ramach procesu wychowawczego. O kontakt z przemocą pytali-

śmy w odniesieniu do całego życia i do ostatniego roku.

Jak pokazuje wykres 2, 21% dzieci zadeklarowało doświadczenie takiej przemocy w całym swoim życiu, a 9% przyznało, że wydarzyło się to w roku poprzedzającym badanie. 3% nie chciało odpowiedzieć na to pytanie. W obydwu przypadkach nieco częściej przemocy doświadczali chłopcy niż dziewczyny (aczkolwiek różnice te nie były istotne statystycznie).

Wykres 2. Doświadczanie przemocy fizycznej ze strony znanych dorosłych, N=1005.

Czy ktoś dorosły z rodziny/ze znajomych uderzył Cię, kopnął lub zastosował innego rodzaju przemoc fizyczną wobec Ciebie?

Źródło: opracowanie własne.

Zapewne nie wszystkie zgłoszone przez respondentów przypadki stosowania przemocy były równie dotkliwe. Aby stwierdzić, jaki odsetek spośród nich można zakwalifikować jako przypadki poważne, tym którzy zadeklarowali doświadczenie przemocy, zadano dodatkowe pytanie o skutki tego incydentu⁴. Pytano o to, czy w wyniku stosowania przemocy dzieci odczuwały ból na drugi dzień, miały siniaki, skaleczenia lub złama-

nia. 30% spośród tych, którzy doświadczyli przemocy fizycznej, a więc 6% wszystkich respondentów, odpowiedziało na to pytanie twierdząco.

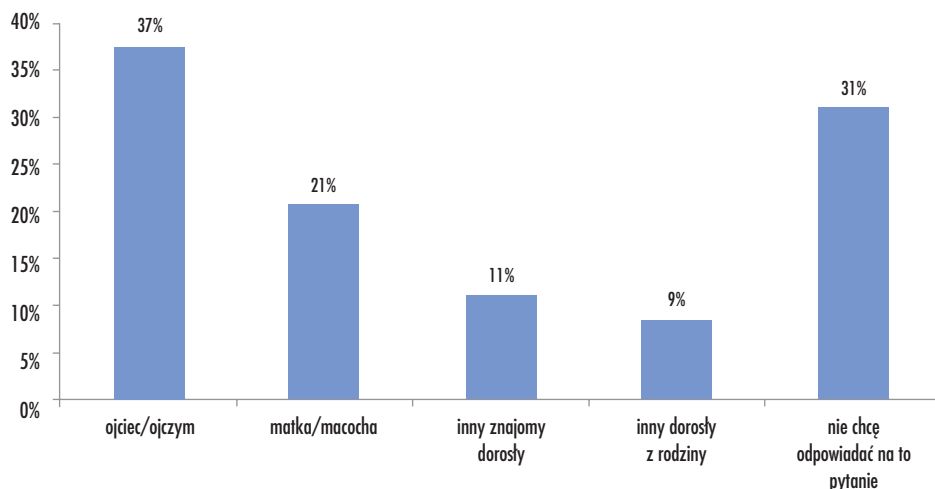
Ponadto, w badaniu sprawdzano także, jak często dochodziło do zastosowania przemocy z użyciem narzędzia. Działo się tak w 22% przypadków zastosowania przemocy fizycznej. Ogółem tego typu przemocy doświadczyło 4% polskich dzie-

⁴ Jeśli respondent doświadczył przemocy więcej niż raz, prosiliśmy o odniesienie się do ostatniego incydentu.

ci. W większości (34 z 46 przypadków, które znalazły się w próbie badawczej) dzieci pytane o rodzaj tego narzędzia wskazały

na użycie pasa, w pojedynczych przypadkach respondenci wskazywali na inne przedmioty.

Wykres 3. Sprawcy przemocy fizycznej (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź), N=206.

Źródło: opracowanie własne.

Sprawcami przemocy fizycznej (ze strony rodziny i znajomych dorosłych) byli w ponad połowie przypadków rodzice (wykres 3). W ponad jednej trzeciej przypadków był to ojciec dziecka (34%). Ojczym (partner matki) był wskazany przez 3% ofiar. Matka była sprawczynią w 20% przypadków, macocha (partnerka ojca) w mniej niż 1%. Inny dorosły z rodziny został wskazany przez 9% ofiar, zaś niespokrewniony, znajomy dorosły przez 11%. Warto zwrócić uwagę, że bardzo duży odsetek, bo aż 31% spośród dzieci–ofiar przemocy nie chciało — nawet w anonimowej ankiecie — określić sprawcy. Być może można to tłumaczyć strachem bądź niechęcią do „oskarżenia” rodziców czy najbliższych. Tych respondentów, którzy wskazali na sprawców innych niż rodzice bądź nie chcieli odpowiadać na to pytanie, poproszono, aby określili przynajmniej płeć oso-

by, która to zrobiła. Spośród tych, którzy ją wskazali 68% zadeklarowało, że był to mężczyzna.

Należy przy tym zaznaczyć, że zachodziły także istotne statystycznie różnice w rozkładzie płci sprawców, w zależności od płci ofiar. W przypadku ofiar–chłopców częściej niż przeciętnie wskazywany był ojciec lub ojczym (w 41% przypadków) a tylko w 16% matka. U dziewczynek natomiast najczęściej matka lub macocha (28%) była wskazywana niemal równie często jak ojciec lub ojczym (30%). Należy przy tym zauważyć, że dziewczyny, które doświadczyły przemocy były mniej chętne do ujawnienia sprawcy. Aż 41% nie chciało odpowiedzieć na to pytanie.

Jeśli chodzi o spojrzenie na dzieci–ofiarę przemocy, została wzięta pod uwagę głównie zmienna wieku. Wyróżniono dwie grupy wiekowe od 11 do 14 lat oraz od 15

do 17 lat. Jeśli chodzi o doświadczenie przemocy fizycznej kiedykolwiek w całym życiu, odsetek ten jest wyższy w grupie starszej (27%) niż młodszej (17%), co jest zrozumiałe o tyle, że przy tego rodzaju pytaniu doświadczenia „kumulują” się i starsi mają większe prawdopodobieństwo wiktymizacji po prostu z racji większej ilości przeżytych lat. Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę bardziej porównywalną kategorię doświadczenia przemocy w roku poprzedzającym badanie, okaże się, że to młodszy doświadczali jej częściej, choć nie były to różnice istotne statystycznie. W roku poprzedzającym badanie ofiarami przemocy padło 8% młodzieży w wieku 15–17 lat i 9% dzieci w wieku 11–14 lat (ponad połowa dzieci z tej kategorii wiekowej, którzy zadeklarowali wiktymizację w tym obszarze).

Przeprowadzając dyskusję uzyskanych wyników, należy przede wszystkim podkreślić, że odsetek dzieci doświadczających przemocy fizycznej ze strony rodziców i znajomych dorosłych jest w Polsce wyjątkowo wysoki na tle międzynarodowym. We wspomnianych już badaniach amerykańskich NatSCEV, przeprowadzanych z wykorzystaniem zbliżonej metodologii, wśród dzieci w wieku 10–17 lat odsetek tych, które kiedykolwiek miały takie doświadczenia wyniósł 15%, zaś w roku poprzedzającym badanie 6% (Mitchel, Finkelhor, Wolak, Ybarra, Turner, 2011). W Wielkiej Brytanii odsetki te były jeszcze niższe. Odpowiednio 7% dzieci w wieku 11–17 lat zadeklarowało doświadczenie przemocy fizycznej kiedykolwiek, a tylko 4% w roku poprzedzającym badanie (Radford i in., 2011). Jak widać w Polsce ofiarami przemocy fizycznej ze strony dorosłych było o około jedną czwartą więcej dzieci niż w USA i niemal trzykrotnie więcej niż w Wielkiej Brytanii. Sytuacja w naszym kraju, gdzie więcej niż co piąte dziecko przyznało, że było ofiarą tego rodzaju krzywdzenia, jest co najmniej alarmująca.

Jednocześnie, jeśli porównamy obecne wyniki z sondażami przeprowadzonymi wśród dorosłych Polaków, widzimy wyraźną spójność. Znaczący odsetek Polaków przyznaje się bowiem do stosowania przemocy fizycznej wobec własnego dziecka. W badaniach Fundacji Dzieci Niczyje z 2008 r. 19% dorosłych Polaków przyznało, że co najmniej raz w życiu zbiło swoje dziecko pasem, a 47%, że pobiło je ręką (Sajkowska, 2009a). Do bicia na tyle poważnego, że dziecko miało ślady, przyznało się wtedy 6%, co jest zbliżone z obecnym badaniem, gdzie podobna ilość dzieci zadeklarowała, że miała po pobiciu ślady bądź ból na drugi dzień. Podobnie ilość rodziców stosujących przemoc fizyczną szacują także inne reprezentatywne sondaże przeprowadzane w naszym kraju. W badaniu *Diagnoza dotycząca osób stosujących przemoc w rodzinie*, zrealizowanym na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w 2011 r., zastosowano technikę segmentacji, która pozwoliła podzielić populację pod kątem stosunku do przemocy w rodzinie. Do grupy osób „akceptujących przemoc wobec dzieci” zakwalifikowano 16% dorosłych Polaków (Millward Brown SMG/KRC, 2012). Najświeższe badanie opinii publicznej poświęcone temu problemowi zostało zrealizowane w Polsce przez CBOS w roku 2012. Badanie to wykazało, że 12% osób mających dzieci do 20. roku życia stosowało przemoc fizyczną (14% wybrało odpowiedź „nie pamiętam”; CBOS, 2012a). Jak widzimy skala przemocy fizycznej wobec dzieci oszacowana na podstawie obecnych badań wydaje się być w dużej mierze zgodna z badaniami przeprowadzonymi wśród rodziców w Polsce. Jedna piąta dzieci, która ma za sobą doświadczenie pobicia to najprawdopodobniej ofiary tych kilkunastu procent dorosłych Polaków, którzy w stosowaniu przemocy wobec dzieci nie widzą nic nagannego.

Również charakterystyka sprawców i ofiar przemocy znajduje potwierdzenie we wcześniejszych wynikach badań. Według

deklaracji rodziców, to właśnie ojcowie, częściej niż matki stosują przemoc fizyczną w postaci bicia pasem bądź silnego bicia ręką (Sajkowska, 2009a). Mężczyźni wykazują także większą niż kobiety akceptację przemocy wobec dzieci (Millward Brown SMG/KRC, 2012). Sięgając po wyniki badań retrospektywnych, tzn. takich, w któ-

rych respondenci odpowiadali na pytania dotyczące własnego dzieciństwa, znajdziemy wyniki, które potwierdzają wyłaniający się z obecnych badań profil pokrzywdzonego: przemocy fizycznej doznawali częściej chłopcy niż dziewczyny oraz częściej dzieci młodsze niż starsze (Fluderska, Sajkowska, 2001; MPiPS, 2008).

Przemoc psychiczna ze strony dorosłych

Przemoc psychiczna wobec dzieci (nazywana też często przemocą emocjonalną), jest zjawiskiem trudniej uchwytnym niż przemoc fizyczna. Niemniej jednak jej szkodliwy wpływ na dobrostan i rozwój dziecka może być co najmniej równie duży jak przy przemoc fizycznej. Dlatego też w ostatnich latach coraz większą wagę poświęca się temu problemowi⁵. Został on także uwzględniony w omawianym badaniu.

Zdefiniowanie przemocy psychicznej nie jest z pewnością łatwym zadaniem. Doro- ta Iwaniec (2012, s. 33) zdefiniowała ją jako „wrogie lub obojętne zachowania rodzicielskie, które (jeśli są nasilone i długotrwałe) prowadzą do obniżenia samooceny dziecka, umniejszają jego poczucie sukcesu, ograniczają poczucie przynależności, utrudniają zdrowy i sprawny rozwój emocjonalny oraz wyzwalają różnorodne problemy emocjonalne”. Jak widać jest to definicja skonstruowana w oparciu o skutki, jakie może nieść dla dziecka taka przemoc. Inne definicje wymieniają katalog zachowań zawierających się w krzywdzeniu psychicznym. Przykładowo, American Professional Society on Abuse of Children wymienia następujące: odtrącanie (w tym: upokarzanie, poniżanie, umniejszanie, wyśmiewanie), zastraszanie, deprawowanie, brak reakcji emocjonalnej na działania dziecka (APSAC, 1995, za: Iwaniec 2012).

Jeden z najbardziej znanych badaczy tego zagadnienia, James Garbarino (2011), utrzymuje, że trudno skonstruować wyczerpującą definicję w oparciu o konsekwencje czy formy przemocy, gdyż ich katalog jest praktycznie niewyczerpany, skutki zaś mogą wystąpić nie u wszystkich dzieci, które doświadczają takiego krzywdzenia. Jego zdaniem, postrzeganie i definiowanie przemocy musi odnieść się do norm i standardów obowiązujących w danym społeczeństwie — pomocne mogą być w tym dokumenty czy wytyczne w rodzaju Karty Praw Dziecka. Innym jeszcze problemem definicyjnym przy problemie krzywdzenia emocjonalnego może być kwestia intencjonalności. O ile przy przemoc fizycznej zazwyczaj przyjmuje się, że sprawca działa świadomie, zdając sobie sprawę z bezpośrednich konsekwencji swojego czynu, o tyle przy przemoc psychicznej może nie być to jednoznaczne (Iwaniec, 2012).

Co ważne, zwraca się także uwagę, że na krzywdzenie emocjonalne nie powinno patrzeć się jedynie jako na wyodrębnioną, „oddzielną” formę krzywdzenia. Także „tradycyjnej” przemocy fizycznej czy seksualnej zazwyczaj towarzyszy przemoc psychiczna, a psychiczny aspekt krzywdzenia wydaje się być decydujący dla stanu, w jakim znajduje się ofiara i ma największe przełożenie na długoterminowe konsekwencje krzywdzenia (Hart, Glaser, 2011; Iwaniec, 2012).

⁵ Przykładem mogą być choćby wydanie specjalnego numeru *Dziecka krzywdzonego* poświęconego temu zagadnieniu (nr 4 (37) 2011) oraz kampania społeczna „Słowa ranią” przeprowadzona przez Fundację Dzieci Niczyje w 2012 roku.

Istotnym aspektem przemocy psychicznej jest jej powtarzalność (Hart, Glaser, 2011). Przy ocenie tego typu zachowań, ważne jest więc, czy są to incydenty czy sytuacja permanentna. Można także pokusić się o wyróżnienie „trajektorii” przemocy psychicznej, badając czy nasilenie werbalnej agresji rośnie, czy maleje w czasie. W badaniach tego typu potwierdzono, że najbardziej destruktywna jest sytuacja stałego (niezmiennego w czasie) wysokiego nasilenia agresji psychicznej w rodzinie (Donovan, Brassard, 2011).

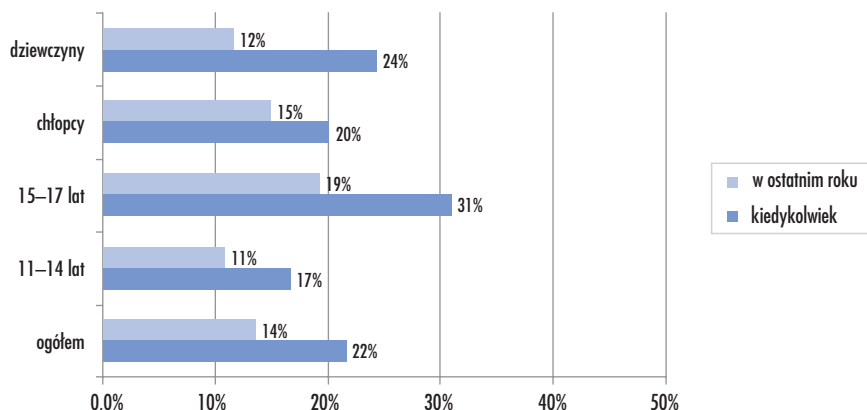
Konsekwencje stosowania przemocy psychicznej dla dziecka stały się przedmiotem wielu studiów. W odróżnieniu od przemocy fizycznej nie zostawia ona bezpośrednich śladów w postaci ran czy blizn, jednak — jak wskazuje wiele danych — długotrwałe konsekwencje mogą być bardzo poważne. U młodszych dzieci mogą powodować zaburzenia w rozwoju poznawczym i emocjonalnym, niekiedy zachowania regresyjne. Generalnie przemoc psychiczna wpływa bardzo negatywnie na samoocenę dziecka i poczucie braku własnej wartości (Iwaniec, 2012). U nastolatków ciągły kontakt z pogardliwymi opiniami na temat swojej osoby może zaburzyć proces budowy własnej tożsamości. Oprócz tego wiele badań wskazuje na związek przemocy psychicznej z występowaniem depresji, zaburzeń łaknienia, zachowań przestępczych i generalnie brakiem przystosowania (Donovan, Brassard, 2011).

W badaniu *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci* zadaliśmy jedno pytanie dotyczące stosowania przemocy psychicznej wobec dzieci i młodzieży, przez ich rodziców i innych znajomych dorosłych. Pytanie było poprzedzone wstępem opisującym sytuację dziecka, którego ojciec „wyzywa, poniża, mówi do niego «ty idioto», «ty kretynie»”. Podobnie jak przy przemocy fizycznej, celem było naprowadzenie dzieci–respondentów na poważniejsze przypadki wiktymizacji. Po wstępie zadawano właściwe pytanie o to, czy kiedykolwiek znajoma osoba dorosła „wyzywała Cię, mówiła o Tobie złe rzeczy lub mówiła, że Cię nie chce”. Pytanie zostało skonstruowane w ten sposób, aby objąć możliwie szeroki zakres agresji werbalnej, związany z odrzuceniem dziecka przez dorosłego, choć oczywiście nie byliśmy w stanie objąć wszystkich wspomnianych wyżej form i odmian przemocy psychicznej.

Okazało się, że skala występowania przemocy psychicznej jest mniej więcej na tej samej poziomie, co przemoc fizycznej. Ogółem, kiedykolwiek doświadczyło jej 22% badanych dzieci, zaś w ostatnim roku 14% (wykres 4). Tylko 1% badanych odmówił odpowiedzi na to pytanie. Różnica w stosunku do przemocy fizycznej była niewielka dla wskaźnika dotyczącego kontaktu kiedykolwiek (22% do 21%) i bardziej znacząca jeśli chodzi o doświadczenie w ostatnim roku (14% do 9%).

Wykres 4. Doświadczanie przemocy psychicznej ze strony znanych dorosłych, N=1005.

Czy kiedykolwiek znajoma osoba dorosła wyzywała Cię, mówiła o Tobie złe rzeczy lub mówiła, że Cię nie chce?

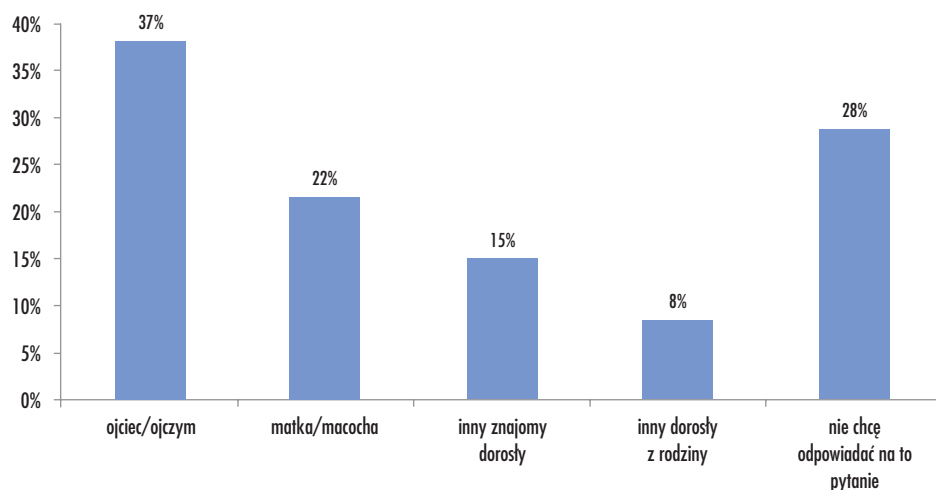
Źródło: opracowanie własne.

Podczas gdy ofiarami przemocy fizycznej częściej padali chłopcy niż dziewczyny, w przypadku przemocy psychicznej proporcje były odwrotne. Dotyczyło to jednak tylko doświadczeń w ciągu całego życia, ponieważ — biorąc pod uwagę doświadczenia w poprzednim roku — tutaj także częściej ofiarami byli chłopcy.

Przemocy psychicznej ze strony dorosłych zdecydowanie częściej doświadczali starsi badani niż młodsi. Chodzi tu zarówno o okres całego życia, jak i poprzedniego roku. Jak już wspomniano, do porównań pomiędzy grupami wiekowymi najlepiej brać pod uwagę doświadczenie przemocy w ostatnim roku. Dla grupy młodszej (11–14 lat) odsetek ten wynosił 11%, a dla grupy starszej — 19% i były to różnice istotne statystycznie. Był to wynik odmienny od tego uzyskanego przy przemocy fizycznej, gdzie — jeśli chodzi o ostatni rok — młodsze dzieci doświadczały tej przemocy częściej.

Jeśli chodzi o sprawców, także w przypadku przemocy psychicznej najczęściej wskazywany był ojciec lub ojczym/partner matki (wykres 5). Ojcowie byli sprawcami w 33% przypadków, zaś ojczymowie w 4%. Na drugim miejscu znalazła się matka lub macocha/partnerka ojca: wskazało na nią łącznie 22% ofiar. W przypadku chłopców ojciec był wskazywany znacząco częściej jako sprawca niż wśród dziewczyn. Inny znajomy dorosły był sprawcą w 15% przypadków, a inny dorosły z rodziny w 8%. Generalnie nieco wyższy niż w przypadku przemocy fizycznej był odsetek sprawców niebędących rodzicami. Według deklaracji respondentów, także wśród innych dorosłych, większość stanowili mężczyźni. Należy także zauważyć, że znowu ponad jedna czwarta respondentów (28%) odmówiła odpowiedzi na pytanie o sprawcę.

Wykres 5. *Sprawcy przemocy psychicznej ze strony znajomych dorosłych (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź), N=222.*

Źródło: opracowanie własne.

W porównaniu międzynarodowym z USA i Wielką Brytanią także i w kwestii przemocy psychicznej Polska odznacza się większą skalą występowania tej przemocy. W badaniu amerykańskim wyniki dla grupy 10–17 lat były niższe o 4 punkty procentowe, gdyż w całym życiu krzywdzenia psychicznego doświadczyło 18%, a w roku poprzedzającym badanie 10% (Mitchel, Finkelhor, Wolak, Ybarra, Turner, 2011). W badaniu brytyjskim odsetki te były ponad dwukrotnie niższe i wynosiły odpowiednio 10,9% oraz 4,9% (Radford i in., 2011).

W Polsce problem przemocy psychicznej jest jak dotychczas zbadany w małym stopniu. Ciekawym punktem odniesienia są badania zrealizowane wśród rodziców. Jeśli chodzi o skalę problemu widać dużą zgodność wyników pomiędzy deklaracjami dzieci i deklaracjami rodziców. W niedawnych badaniach Fundacji Dzieci Niczyje towarzyszących kampanii „Słowa ranią”, 20% rodziców przyznało się do tego, że zdarzało im się używać obraźliwych słów w stosunku do swoich dzieci. Przy czym odsetek był tym wyższy, im starsze dzieci mieli rodzice, co także jest zgodne z obecnymi wynikami, gdzie star-

sze dzieci częściej deklarowały doświadczanie przemocy (FDN, 2012). Z kolei we wspomnianej już diagnozie wykonanej na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej (Millward Brown SMG/KRC, 2012) pytano ogół Polaków o stosowanie przemocy psychicznej wobec wszystkich członków rodziny: do zachowań takich przyznało się 26% ankietowanych. Proporcja ta także wydaje się być zbieżna z obecną diagnozą wiktyimizacji.

Duża rozbieżność występuje natomiast, jeśli chcielibyśmy porównać obecne wyniki z przeprowadzonymi w 2009 i 2010 badaniami wiktyimizacji młodzieży przeprowadzonymi metodą ankiety internetowej przez Fundację Dzieci Niczyje (Sajkowska, 2010). W badaniach z 2010 r. aż 51% badanych wskazała, że miała do czynienia z tego typu doświadczeniem. Różnice te można zapewne tłumaczyć innym sposobem doboru próby, inną techniką badawczą i grupą badanych (15–18 lat) i nieco łagodniejszym sformułowaniem pytania, wskazuje to jednak na konieczność zachowania dużej ostrożności przy interpretacji wyników dotyczących badania tak trudno definio- walnych zjawisk jak przemoc psychiczna.

Zaniedbanie

Zaniedbanie dziecka jest specyficzną formą krzywdzenia, która — w przeciwieństwie do różnych form przemocy — nie musi mieć charakteru aktywnego działania. Zaniedbanie jest zazwyczaj krzywdzeniem poprzez zaniechanie, a więc niepojęmowanie czynności, które dla dobrostanu dziecka są niezbędne. W najprostszym ujęciu zaniedbanie jest bowiem „niezaspokajaniem potrzeb dziecka niezbędnych dla jego prawidłowego rozwoju” (Szymańczak, 1995, za: Brągiel, 1998, s. 277). Także i inne, bardziej złożone, definicje zaniedbania odnoszą się do kategorii „zaspokajania potrzeb”. Zazwyczaj nie jest tak, że potrzeby te nie są w ogóle zaspokajane — mogą być jednak zaspokajane w nieodpowiednim stopniu. Określenie, kiedy zaczyna się zaniedbanie zależy wobec tego w dużej mierze od określenia normy, czyli minimalnych standardów opieki nad dzieckiem. Te standardy są zależne z kolei od norm przyjętych w danym społeczeństwie.

Za zaniedbanie odpowiadają ci, na których spoczywa odpowiedzialność za dane dziecko: przede wszystkim rodzice, ale także — w różnych okolicznościach — wychowawcy, opiekunowie, nauczyciele, lekarze. Zaniedbanie może być chroniczne lub incydentalne, w niektórych jednak sytuacjach nawet pojedyncze zaniechania mogą mieć dla dziecka fatalne skutki (np. w obszarze opieki zdrowotnej).

Warto także zwrócić uwagę na złożone i różnorodne przyczyny zaniedbania. Źródłami tych zaniedbań może być brak podstawowej wiedzy i umiejętności wychowawczych rodziców, brak motywacji, apatia, depresja. Często wskazywana jest rola braku pozytywnych wzorców, historia rodziców, którzy sami wychowywali się w rodzinach dysfunkcyjnych lub bez rodziny. Zaniedbanie może jednak także wiązać się z czynnikami czysto ekonomicznymi, czyli np. brakiem środków

do zaspokojenia podstawowych potrzeb materialnych rodziny.

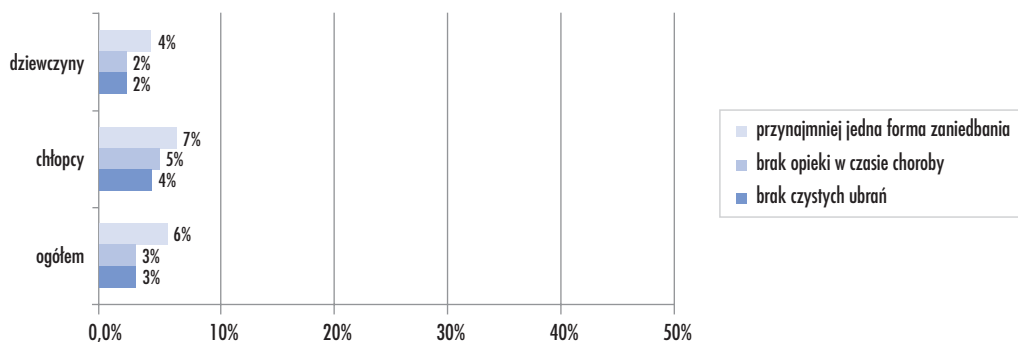
Zaniedbanie może przyjmować bardzo wiele różnych form. Maria Kolankiewicz (2012) podzieliła je na następujące rodzaje: zaniedbanie prenatalne (np. palenie i picie w czasie ciąży), zaniedbanie fizyczne (np. niedostateczne żywienie, niezapewnienie właściwego ubrania, brak troski o higienę i zdrowie), zaniedbanie psychiczne (które często bywa wymieniane także jako rodzaj przemocy psychicznej, np. obojętność, brak reakcji na sygnały ze strony dziecka, brak rozmów z dzieckiem), zaniedbanie edukacyjne (brak troski o naukę szkolną dziecka), zaniedbanie cywilno-prawne (np. niezarejestrowanie narodzin).

W badaniu *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci* zadaliśmy dwa pytania dotyczące wybranych formy zaniedbania. Pytanie były zadawane nastolatkom powyżej 12. roku życia i dotyczyło retrospektywnie okresu, zanim ukończyły ten wiek. Pierwsze pytanie dotyczyło tego, czy zdarzyła się sytuacja, w której dziecko poszło do szkoły w brudnym ubraniu, ponieważ w domu nie było czystych. Drugie natomiast dotyczyło sytuacji, w której dziecko było chore, a nikt się nim nie opiekował. Pierwsze pytanie dotyczyło więc zapewnienia dziecku przez opiekunów podstawowych zasobów, drugie zaś — zapewnienia bezpośredniej opieki w sytuacji, gdy była ona konieczna.

Te dwie badane formy zaniedbania zostały wybrane także dlatego, że mogą pociągać za sobą poważniejsze skutki. Brak opieki w czasie choroby może mieć negatywne przełożenie na zdrowie dziecka. Z kolei brak czystych ubrań w szkole ma — oprócz znaczenia higienicznego — także znaczenie społeczne. Dziecko, które na skutek zaniedbania przychodzi do szkoły w brudnych ubraniach naraża się na ostracyzm innych dzieci w klasie i w rezultacie na wykluczenie towarzyskie i społeczne.

Wykres 6. Doświadczanie zaniedbania (wśród dzieci pow. 12. r.ż.), N=802.

Czy kiedy miałe(a)ś mniej niż 12 lat, zdarzyło się, że chodziłe(a)ś do szkoły w brudnym ubraniu, ponieważ nie miałe(a)ś żadnych czystych ubrań?
Czy kiedy miałe(a)ś mniej niż 12 lat, zdarzyło się, że byłe(a)ś chora, a nikt się Tobą nie opiekował?

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać na powyższym wykresie, odsetek dzieci, które zadeklarowały jeden i drugi typ zaniedbania był stosunkowo niski i wynosił 3%. Analizując jednak obie formy zaniedbania łącznie, 6% badanych doświadczyło przynajmniej jednej z nich. W obydwu przypadkach częściej zaniedbanie deklarowali chłopcy niż dziewczyny, aczkolwiek ze względu na ogólną niewielką liczbę przypadków zaniedbania nie są to różnice istotne statystycznie i trzeba podchodzić do nich z ostrożnością.

Nie jest przy tym wykluczone, że odsetki dzieci deklarujących doświadczenie zaniedbania są zaniżone. Mogło stać się tak co najmniej z dwóch względów. Po pierwsze, mimo zapewnienia anonimowości, pytanie to mogło wydać się dzieciom wstydliwe. Po drugie, dotyczyło ono przeszłości, którą respondenci niekoniecznie musieli pamiętać.

W Wielkiej Brytanii odsetek dzieci w wieku 11–17 lat deklarujących, że zdarzy-

ła się sytuacja braku czystych ubrań był bardzo zbliżony do tego zanotowanego w Polsce i wynosił w populacji 3,3% (Radford i in., 2011). Porównanie otrzymanych wyników z danymi polskimi jest trudne, ponieważ jest to problem dotychczas bardzo mało zbadany w ujęciu ilościowym. Jednym z niewielu źródeł, które dostarczają danych na ten temat jest europejskie badanie gospodarstw domowych EU-SILC, gdzie w 2009 dołączono moduł poświęcony materialnej deprywacji dzieci (Komisja Europejska, 2011). Z tych samych danych korzystał także UNICEF przygotowując ostatni raport nt. ubóstwa dzieci w krajach OECD (UNICEF, 2012). W badaniu EU-SILC, pytano między innymi o to, czy rodzice są w stanie zapewnić dziecku nowe ubrania i jedną parę pasujących butów. W Polsce, potrzeby te były niezaspokojone dla, odpowiednio, 3,5% i 3,1% dzieci poniżej 16. roku życia. Wskaźniki te wydają się być spójne z danymi uzyskanymi w naszym obecnym badaniu.

Wiktymizacja pośrednia (bycie świadkiem przemocy)

Z przemocą w rodzinie wiąże się jeszcze jeden — często pomijany — rodzaj wiktymizacji. To doświadczenie bycia świadkiem przemocy między rodzicami/opiekunami lub przemocy ze strony opiekunów wobec rodzeństwa lub innych dzieci znajdujących się w rodzinie. Jest to tzw. wiktymizacja pośrednia. Dziecko nie jest w tym przypadku bezpośrednią ofiarą przemocy, ale obserwując sceny przemocy w rodzinie staje się ofiarą pośrednią. Jest także narażone na wiele negatywnych konsekwencji z tym związanych.

Dlaczego bycie świadkiem przemocy także uważane jest za formę krzywdzenia? Oprócz tego, że sam fakt obserwacji scen przemocy wywołuje w dzieciach strach i niepokój i może być doświadczeniem traumatyzującym, w omawianych przypadkach sprawcą przemocy jest jedno z rodziców lub opiekunów, a więc jego najbliżsi, co wywołuje u dziecka dysonans i wpływa destrukcyjnie zarówno na jego wyobrażenia o istocie miłości, bliskości i rodzicielstwa, jaki i w konsekwencji — na jego relacje rodzinne (Wolak, Finkelhor, 1998).

Dzieci w rodzinach, w których występuje przemoc stają się świadkami przemocy fizycznej, psychicznej, a czasami także i seksualnej. Nierzadko rodzice — zarówno sprawcy, jak i ofiary — nie zdają sobie sprawy, że dzieci stają się mimowolnymi świadkami ich konfliktów. Psychologowie pracujący z ofiarami przemocy domowej poświadczają, że większość dzieci z domów, gdzie do takiej przemocy dochodziło jest w stanie ją dokładnie opisać, nawet jeśli rodzice starali się je przed nią uchronić (Wolak, Finkelhor, 1998).

„Bycie świadkiem przemocy” nie zawsze jest jedynie biernym doświadczeniem. Atak na współmałżonka czy partnera może łatwo przerodzić się w atak na dziecko. Szczególnie, że dzieci czasami stają w obronie swo-

ich rodziców, rodzeństwa czy innych osób atakowanych, ściągając także na siebie wściekłość agresora (Wolak, Finkelhor, 1998).

Negatywny wpływ kontaktu z przemocą na dziecko może być rozpatrywany z kilku perspektyw. Po pierwsze, poczucie zagrożenia towarzyszące scenom przemocy powoduje u dziecka strach i stres, w cięższych przypadkach nawet zespół stresu pourazowego (PTSD). Po drugie, obserwując agresję, dziecko samo uczy się jej i może przejąć pewne agresywne zachowania. Dodatkowo, na negatywne skutki dla dziecka można spojrzeć jeszcze od strony opiekunów. Zarówno rodzic będący ofiarą przemocy, jak i ten, będący agresorem, może nie być w stanie poświęcić dziecku należytej uwagi i prawidłowo go wychowywać (Wolak, Finkelhor, 1998).

Wiele badań diagnozowało długotrwałe skutki jakie może wywierać na dziecko bycie świadkiem przemocy domowej. Jest ono związane z częstszym występowaniem zachowań agresywnych, leków, depresji, zaniżonej samooceny, bezsenności, zaburzeń żywienia, a także słabych wyników w szkole (Wolak, Finkelhor, 1998). W badaniach ACE, które objęły niemal 20 000 dorosłych Amerykanów z Kalifornii, odkryto zależność pomiędzy doświadczeniem bycia świadkiem przemocy a spożywaniem narkotyków i nadmiernym spożywaniem alkoholu, jak również symptomami depresji. Wykazano też silny związek pomiędzy byciem świadkiem przemocy domowej a doświadczeniem innych form krzywdzenia w dzieciństwie (Dube, Anda, Felitti, Edwards, Williamson, 2002).

Należy przy tym zauważyć, że negatywne skutki bycia świadkiem przemocy, szczególnie w warstwie psychologicznej, trudno rozdzielić od skutków bycia ofiarą bezpośredniej przemocy. Dzieje się tak, ponieważ, po pierwsze, wiele ze stresów odczuwanych przez dziecko—świadka przemocy jest po-

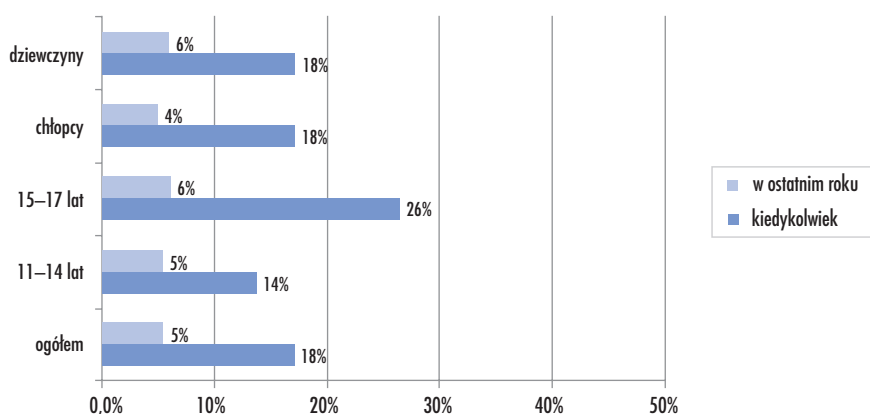

dobnych do tych odczuwanych przez dziecko-ofiarę, po drugie, w rodzinach, w których dochodzi do przemocy między partnerami, często dochodzi też do przemocy wobec dzieci. To współwystępowanie może przyjmować różne formy, zależnie od konfiguracji relacji w rodzinie, w której występuje przemoc. Według jednej z typologii, autorstwa Browne i Dixon (2003), można w tym kontekście mówić o przemocy wzajemnej w związku (gdzie to rodzice są agresywni wobec siebie, dziecko jest głównie świadkiem i sporadycznie ofiarą), przemocy hierarchicznej (gdzie ojciec krzywdzi matkę, która z kolei stosuje przemoc wobec dzieci) oraz przemocy ojcowskiej (gdzie mężczyzna krzywdzi na równi partnerkę i dzieci).

W badaniu *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci* zadaliśmy dwa pytania dotyczące tego aspektu krzywdzenia. Pierwsze dotyczyło tego, czy ankietowani byli świadkami przemocy pomiędzy rodzicami (opiekunami). Drugie dotyczyło bycia świadkiem przemocy wobec rodzeństwa. Pytania były zadawane w odniesieniu do ostatniego roku i całego życia.

Wykres 7 pokazuje zbiorcze wyniki dla kategorii „wiktymizacja pośrednia”. Oznacza to, że podane są odsetki dzieci, które były świadkami którejkolwiek z dwóch form przemocy (między opiekunami bądź w stosunku do rodzeństwa/innych dzieci). Kiedykolwiek doświadczenia takie miało 18% dzieci, w ostatnim roku zdarzyło się to co dwudziestemu dziecku (5%). Zastanawia duża rozbieżność pomiędzy tymi dwoma wynikami. Może ona oznaczać, że choć wiktymizacja pośrednia nie jest bardzo częstym doświadczeniem dzieci, zapada ona mocno w pamięć, a wspomnienie może być przywołane nawet po wielu latach. Nie występują duże różnice pomiędzy doświadczeniami chłopców i dziewczyn. Tyle samo dzieci zadeklarowało bycie świadkiem przemocy w całym życiu. Dziewczyny nieco częściej miały takie doświadczenia w poprzednim roku. Podobnie nieco częściej świadkami przemocy były starsze nastolatki. Wyższe wyniki odnotowano też dla nich w odniesieniu do całego życia, co częściowo jest spowodowane kumulacją doświadczeń z całego życia.

Wykres 7. Wiktymizacja pośrednia, N=1005.

Źródło: opracowanie własne.

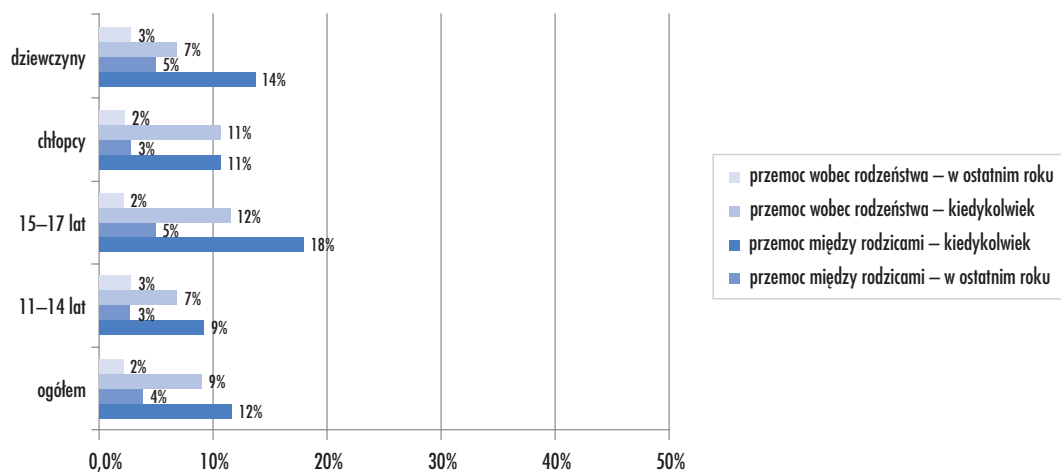
Wykres 8 pokazuje doświadczenia wikty-mizacji pośredniej w rozbiciu na dwie badane formy (przemoc fizyczna między opiekunami i w stosunku do rodzeństwa). Ogółem 12% dzieci w wieku 11–17 lat było kiedykolwiek świadkami przemocy fizycznej między rodzicami, 9% widziało, jak rodzice bili ich rodzeństwo. Jeśli chodzi o takie doświadczenie w roku poprzedzającym badanie, to miało je odpowiednio 4% i 2% respondentów. Bycie świadkiem przemocy w rodzinie

było więc generalnie deklarowane rzadziej niż np. doświadczenie samemu przemocy ze strony rodziców i znajomych dorosłych.

Ten sam odsetek chłopców (11%) deklaro-wał, że kiedykolwiek widzieli przemoc wobec rodzeństwa i wobec rodziców. U dziewczyn wyższy był odsetek świadków przemocy pomiędzy rodzicami (14%) niż wobec rodzeństwa (7%). Dla dziewczyn wyższe były też w obydwu przypadkach odsetki kontaktu z przemocą w roku poprzedzającym badanie.

Wykres 8. *Bycie świadkiem przemocy fizycznej między opiekunami i w stosunku do innych dzieci, N=1005.*

Czy kiedykolwiek widziały(a)ś, jak któryś z Twoich rodziców/opiekunów został uderzony przez drugiego rodzica/opiekuna?
Czy kiedykolwiek widziały(a)ś, jak któryś z Twoich rodziców/opiekunów uderzył (poza dawaniem klapsów) Twoje rodzeństwo lub inne dzieci w rodzinie (np. kuzynów, rodzeństwo cioteczne)?

Źródło: opracowanie własne.

Doświadczenie bycia świadkiem przemocy było także znacznie zróżnicowane ze względu na wiek respondentów. Wśród młodzieży w wieku 15–17 lat kiedykolwiek przemoc pomiędzy rodzicami widziało aż 18%, zaś pomiędzy rodzeństwem 12%

w porównaniu do 9% i 7% w grupie młodszej (11–14 lat). Jeśli chodzi o deklarowanie takiego zdarzenia w poprzednim roku, przemoc między rodzicami widziało więcej starszych nastolatków (5%) niż młodszych (3%) i była to różnica istotna statystycznie,

a przemoc w stosunku do rodzeństwa była obserwowana mniej więcej przez zbliżo-

ny odsetek respondentów młodszych (3%) i starszych (2%).

Tabela 1. Sprawcy i ofiary w sytuacjach przemocy w rodzinie, której świadkami byli respondenci (respondenci mogli wybrać kilka odpowiedzi).

	Przemoc między dorosłymi (N=125)		Przemoc dorosłego wobec dziecka (N=87)	
	Sprawca	Ofiara	Sprawca	Ofiara
Ojciec	62%	13%	38%	-
Ojczym	7%	10%	2%	-
Matka	9%	69%	13%	-
Macocha	0%	2%	6%	-
Inny	6%	6%	26%	8%
Brat	-	-	-	44%
Siostra	-	-	-	23%
Inne dziecko mieszkające z rodziną	-	-	-	16%
Nie chcę odpowiadać	15%	1%	15%	8%

Źródło: opracowanie własne.

W badaniu pytaliśmy także o sprawców oraz o ofiary przemocy, której świadkami byli respondenci (tabela 1). W odniesieniu do przemocy między rodzicami w 62% przypadków atakującym był ojciec, w dalszych 7% ojczym bądź partner matki, w 9% to matka była atakującym, w 6% inna osoba, zaś 15% z tych, którzy widzieli taką przemoc, nie chciało określić, kto był sprawcą. Jeśli chodzi o ofiary (osoby, które zostały w tej sytuacji uderzone): w 69% przypadków była to matka, w dalszych 2% macocha bądź partnerka ojca, w 13% uderzony był ojciec, a w 10% ojczym (bądź partner matki), w 6% przypadków był to ktoś inny, a 1% nie chciało odpowiedzieć na to pytanie.

W sytuacji przemocy wobec rodzeństwa agresorem także najczęściej był ojciec (38%), w 2% ojczym, w 13% matka, w 6% macocha, a aż w 26% sprawcą przemocy była inna osoba. 15% respondentów nie chciało wskazać sprawcy także i w tym pytaniu. Spośród

tych, którzy doprecyzowali pojęcie „innej osoby” najczęściej wskazywało na wują bądź ciotkę. Jeśli chodzi o ofiarę — w 44% był nią brat, w 23% siostra, w 16% kuzyn bądź inne dziecko mieszkające z rodziną, 8% wskazało na inną osobę, a dalszych 8% nie odpowiedziało na to pytanie.

Porównanie z przywoływanymi już badaniami amerykańskimi (Mitchel, Finkelhor, Wolak, Ybarra, Turner, 2011) i brytyjskimi (Radford i in., 2011), wykazuje, że skala wiktyimizacji pośredniej jest bardzo zbliżona w Polsce i w Stanach Zjednoczonych. W 2008 roku 16% dzieci w wieku 10–17 lat było kiedykolwiek świadkami przemocy między rodzicami (w Polsce: 12%), a 7% wobec rodzeństwa (w Polsce: 9%). W roku poprzedzającym badanie świadkami było odpowiednio 4% i 3% badanych (w Polsce: 4% i 2%). Warto zwrócić uwagę, że w odniesieniu do całego życia, w USA wyższy niż w Polsce był odsetek

dzieci–świadków przemocy między dorosłymi, w Polsce natomiast wyższy był odsetek świadków przemocy wobec dzieci. Jest to kolejny pośredni dowód na to, że w Polsce krzywdzenie dzieci w rodzinach jest problemem szczególnie częstym. Dużo mniejsze odsetki uzyskano natomiast w odniesieniu do obydwu form wiktylizacji pośredniej w Wielkiej Brytanii — kiedykolwiek świadkami przemocy między rodzicami było 7% respondentów, a wobec rodzeństwa 3%.

Nie istnieje wiele polskich badań do których można by odnieść uzyskane wyniki. Według badań wiktylizacji młodzieży Fundacji Dzieci Niczyje z 2010 r., w roku poprzedzającym badanie aż 9% zadeklarowało bycie świadkiem przemocy w rodzinie, jednak

grupą badaną była wtedy starsza młodzież (Sajkowska, 2010), która — jak pokazały także obecne badania — częściej deklaruje bycie świadkiem takich zdarzeń. Z kolei jeśli chcielibyśmy porównać otrzymane wyniki z danymi dotyczącymi przemocy pomiędzy partnerami można by sięgnąć po cykliczne badania CBOS „Przemoc i konflikty w domu” (CBOS, 2012b). W badaniach tych 11% dorosłych Polaków przyznało się do tego, że kiedykolwiek małżonek lub partner ich uderzył, dokładnie tyle samo (11%) zadeklarowało, że sami byli sprawcami takiej przemocy. Jak widać są to wyniki dosyć zgodne z tymi uzyskanymi w obecnym badaniu, gdzie 12% dzieci zadeklarowało bycie świadkami tego typu zdarzeń.

Porównanie różnych form wiktylizacji w rodzinie

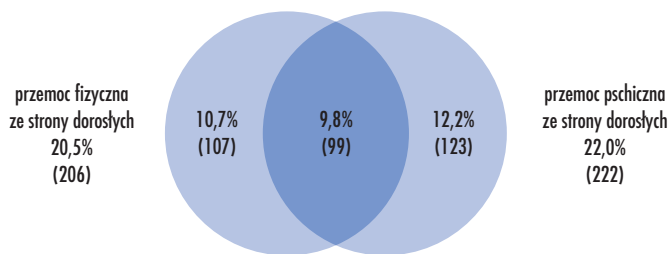
Dotychczas poszczególne formy wiktylizacji zachodzące w rodzinie zostały przeanalizowane oddzielnie. W rzeczywistości dziecko doświadczające w domu krzywdzenia jest często ofiarą wielu jego form równocześnie. Badanie *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci* pozwalało na zbadanie współwystępowania różnych form wiktylizacji w rodzinie.

Na początku artykułu rozważana była osobno przemoc fizyczna i psychiczna ze strony dorosłych. Jak jednak wiadomo, prze-

moc psychiczna może łączyć się z przemocą fizyczną. Jak pokazuje schemat na rysunku 1, respondenci, którzy kiedykolwiek doświadczyli przynajmniej jednej z tych form dzielią się na trzy mniej więcej równoliczne grupy:

- 1) doświadczający tylko przemocy fizycznej (10,7% wszystkich dzieci),
- 2) doświadczający tylko przemocy psychicznej (12,2%) i
- 3) doświadczający obydwu tych form (9,8%).

Rysunek 1. Współwystępowanie różnych przemocy fizycznej i psychicznej ze strony znajomych dorosłych, N=1005.

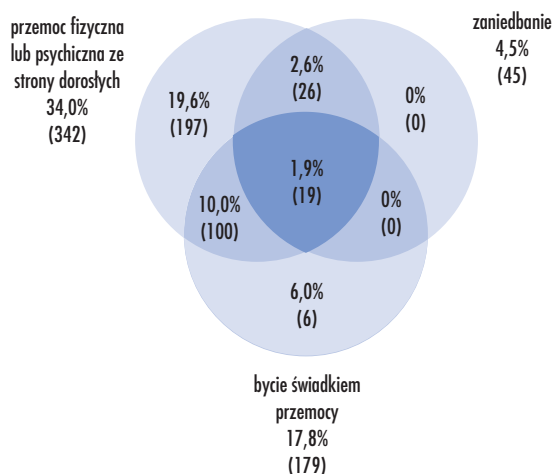

Źródło: opracowanie własne.

Istotne jest też porównanie współwystępowania szerszych kategorii przemocy. Rysunek 2 przedstawia wzajemne zależności pomiędzy grupami dzieci, które kiedykolwiek doświadczyły przynajmniej jednej formy przemocy ze strony dorosłych (fizycznej lub psychicznej), zaniedbania (braku opieki lub braku odpowiednich ubrań) i wiktymizacji pośredniej (bycia świadkiem przemocy). Choć spośród tych osób, największą grupą stanowili ci, którzy doświadczyli tylko bezpośredniej przemocy (19,6% ogółu), to już drugą pod względem liczebności była grupa dzieci, które jednocześnie były ofiara-

mi przemocy i jej świadkami (10%); była to sytuacja częstsza niż doświadczenie tylko wiktymizacji pośredniej (6%). Analiza przynosi bardzo ciekawe wyniki w odniesieniu do zjawiska zaniedbania w rodzinie. Jak się okazuje, ta kategoria wiktymizacji w ogóle nie wystąpiła w naszej próbie „w izolacji”. Wszystkie dzieci, które deklarowały zaniedbanie były jednocześnie ofiarami przemocy ze strony dorosłych. 2,6% dzieci deklarowało wiktymizację z obu tych kategorii, a 1,9% było ofiarami wszystkich trzech omawianych kategorii krzywdzenia w rodzinie.

Rysunek 2. Współwystępowanie różnych form wiktymizacji w rodzinie, N=1005.

Źródło: opracowanie własne.

Jakie są czynniki ryzyka w przypadku przemocy w rodzinie? Badanie obejmowało tylko bardzo podstawowe zmienne demograficzne, co nie pozwala zbudować bardziej złożonych modeli wyjaśniających, które dzieci są bardziej narażone na przemoc. Wykorzystując jednak dostępne dane, stworzono statystyczny model regresji logistycznej dla wyjaśnienia, jakie czynniki wpływają na fakt doświadczania kiedykolwiek którejkolwiek z form wiktymizacji w rodzinie (przemoc ze

strony dorosłych, zaniedbanie, wiktymizacja pośrednia). Zbadany został wpływ następujących parametrów: płeć dziecka, wiek dziecka i klasa wielkości miejscowości, w której znajduje się szkoła dziecka. Pierwszy z nich nie miał statystycznej istotności w modelu, co oznacza, że na krzywdzenie narażeni byli w takim samym stopniu chłopcy, jak i dziewczynki. Ryzyko doświadczania przemocy rosło natomiast z wiekiem (o 17% z każdym rokiem), co jest zrozumiałe, gdyż brane pod

uwagę było doświadczanie przemocy w całym biegu życia, a więc starsze dzieci miały więcej możliwości, aby się z nią zetknąć. Wielkość miejscowości, w której znajdowała się szkoła, do której uczęszczali badani także miała związek z częstością doświadczania przemocy. Porównując wieś z miastami do 200 tys. mieszkańców, ryzyko wiktylizacji było o 31% większe dla dzieci uczących się w szkołach miejskich. Gdy porównamy wieś z większymi miastami (pow. 200 tys. mieszkańców) wpływ wielkości miejscowości, w której jest szkoła jest jeszcze większy:

Podsumowanie

Krzywdzenie dzieci w rodzinie jest problemem bardzo poważnym. Liczne, szeroko zakrojone badania dowiodły, że doświadczenie bycia ofiarą przemocy domowej może mieć destrukcyjny wpływ na całe życie człowieka. Badanie *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci* dało wgląd w to, jak często ofiarami takiej przemocy padają obecnie w Polsce dzieci w wieku 11–17 lat. Nie są to wyniki optymistyczne.

Ponad jedna piąta dzieci doświadczyła w swoim życiu przemocy fizycznej i psychicznej ze strony znajomych dorosłych — przede wszystkim rodziców i opiekunów. Co ósme dziecko było świadkiem tego, jak jeden rodzic uderzył drugiego, a 6% doświadczyło przynajmniej jednej formy poważnego zaniedbania. Skala wiktylizacji dzieci i młodzieży w polskiej rodzinie jest duża:

ryzyko doświadczania przemocy jest o 79% większe w miastach.

Bardzo istotne wyniki przyniosły też analizy zależności pomiędzy doświadczaniem szerokich kategorii wiktylizacji. Statystyczny efekt był tu nadzwyczaj silny. Te dzieci, które doświadczały przynajmniej jednej formy przemocy w rodzinie miały aż 4,7 razy większe ryzyko doświadczenia przemocy rówieśniczej, 4 razy większe ryzyko wykorzystania seksualnego i niemal 2 razy większe prawdopodobieństwo bycia ofiarą przestępstw konwencjonalnych.

niemal dla wszystkich omawianych w artykule wskaźników nasze wyniki były wyższe od wyników brytyjskich i amerykańskich. Wydaje się, że szczególnie wysokie wyniki Polska „osiągnęła” w obszarze przemocy fizycznej wobec dzieci — odsetek jej ofiar jest w Polsce ponad trzykrotnie wyższy niż ten w Wielkiej Brytanii.

Ważne jest także spojrzenie na wzajemne zależności różnych kategorii wiktylizacji. Są one ze sobą silnie powiązane. Dzieci, które doświadczają zaniedbania są jednocześnie ofiarami i świadkami przemocy. Te, które były świadkami przemocy, w większości są także jej ofiarami. Widać wyraźnie, że w wielu polskich rodzinach dzieci narażone są na wiele form krzywdzenia jednocześnie, co stanowi wielkie wyzwanie dla wszystkich próbujących poprawić sytuację w tym obszarze.

Bibliografia

- Brągiel, J. (1998). Zaniedbanie dziecka w rodzinie. *Roczniki Socjologii Rodziny*, tom X, 1998, 277–288.
- Browne, K., Dixon, L. (2003). Związki między przemocą małżeńską i krzywdzeniem dzieci, a terapia sprawców przemocy domowej. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 5(5), 6–22.
- Bussmann, K.D., Schroth, A. (2009). *The Effect of Banning Corporal Punishment in Europe: A Five-Nation Comparison*. Halle-Wittenberg: Martin-Luther-Universität.
- CBOS (2012a). *O dopuszczalności stosowania kar cielesnych i prawie chroniącym dzieci przed przemocą. Komunikat z badań nr BS/74/2012*. Pobrano z: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_074_12.PDF
- CBOS (2012b). *Przemoc i konflikty w domu. Komunikat z badań nr BS/82/2012*. Pobrano z: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_082_12.PDF
- Donovan, K.L., Brassard, M. R. (2011). Trajektorie matczynej agresji werbalnej wobec dzieci w wieku gimnazjalnym — związki z negatywnym obrazem własnej osoby i trudnościami społecznymi. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 4 (37), 66–101.
- Dube, S.R., Anda, R.F., Felitti, V.J., Edwards, V.J., Williamson, D.F. (2002). Exposure to abuse, neglect, and household dysfunction among adults who witnessed intimate partner violence as children: implications for health and social services. *Violence and victims*, 17(1), 3–17.
- Finkelhor, D., Turner, H., Ormrod, R., Hamby, S.L. (2009). Violence, abuse, and crime exposure in a national sample of children and youth. *Pediatrics*, 124(5), 1411–1423.
- Fluderska, G., Sajkowska, M. (2001). *Problem krzywdzenia dzieci. Postawy i doświadczenia dorosłych Polaków. Raport z badań*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Fluderska, G., Sajkowska, M. (2003). Kary fizyczne w dzieciństwie — retrospekcje dorosłych Polaków. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 3, 1–16.
- FDN (2012). *Przemoc werbalna wobec dzieci*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje, Millward Brown SMG/KRC. Pobrano z: http://fdn.pl/sites/default/files/Przemoc%20werbalna%20wobec%20dzieci%20FDN_SMGKRC%202012_0.pdf.
- Garbarino, J. (2011). Nie każde złe traktowanie jest krzywdzeniem psychicznym. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 4(37), 10–17.
- GUS (2012). *Ubóstwo w Polsce w 2011 r.* Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. Departament Badań Społecznych i Warunków Życia.
- Halemba, K., Izdebska, A. (2009). Kary fizyczne w wychowaniu dzieci — uwarunkowania i konsekwencje. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 3(28), 1–26.
- Hamby, S., Finkelhor, D., Turner, H., Ormrod, R. (2010). The overlap of witnessing partner violence with child maltreatment and other victimizations in a nationally representative survey of youth. *Child Abuse & Neglect*, 34(10), 734–741.
- Hart, S.N., Glaser, D. (2011). Krzywdzenie psychiczne — krzywda wyrządzana umyślowi: katalizowanie przemian w zakresie ochrony dziecka w kierunku proaktywnej profilaktyki pierwszorzędowej i promocji dobrostanu osobistego. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 4(37), 37–55.
- Herzberger, S.D. (2003). *Przemoc domowa: perspektywa psychologii społecznej*, tłum. E. Bielawska-Batorowicz. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

- Iwaniec, D. (2012). Emocjonalne krzywdzenie dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 2(39), 29–47.
- Izdebska, A., Lewandowska, K. (2009). Znaczenie profilaktyki krzywdzenia małych dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 2(27), 6–11.
- Johnson, C.F. (2002). *Physical Abuse. Accidental Versus Intentional Trauma in Children*. W: J.E.B. Myers i in. (red.), *The APSAC Handbook on Child Maltreatment. Second Edition*. Thousand Oaks, London, New Dehli: Sage Publications.
- Kelley, S.J. (2002). *Child maltreatment in the Context of Substance Abuse*, W: J.E.B. Myers i in. (red.), *The APSAC Handbook on Child Maltreatment. Second Edition*. Thousand Oaks, London, New Dehli: Sage Publications.
- Kolankiewicz, M. (2012). Zaniedbywanie dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 2(39), 81–94.
- Komisja Europejska (2011). *Material deprivation among children*. Social Situation Observatory — Income distribution and living conditions, European Commission.
- Millward Brown SMG/KRC (2011). *Diagnoza dotycząca osób stosujących przemoc w rodzinie: przemoc w rodzinie z perspektywy dorosłej populacji Polski. Raport z badania zrealizowanego dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- MPiPS (2008). *Krzywdzenie dzieci w Polsce. Raport*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Mitchell, K.J., Finkelhor, D., Wolak, J., Ybarra, M.L., Turner, H. (2011). Youth internet victimization in a broader victimization context. *Journal of Adolescent Health*, 48(2), 128–134.
- Norman, R.E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J., Vos, T. (2012). The Long-Term Health Consequences of Child Physical Abuse, Emotional Abuse, and Neglect: A Systematic Review and Meta-Analysis. *PLOS medicine*, 9(11), 1-31.
- Pinheiro, P.S. (2006). *World Report on Violence against Children*. Geneva: United Nations.
- Rada Europy (2005). *Eliminating Corporal Punishment: a Human Rights Imperative for Europe's Children*. Strasbourg: Council of Europe.
- Radford, L., Corral, S., Bradley, C., Fisher, H., Bassett, C., Howat, N., Collishaw, S. (2012). *Child abuse and neglect in the UK today*. London: National Society for the Prevention of Cruelty to Children.
- Sajkowska, M. (2009). *Bicie Dzieci. Postawy i doświadczenia dorosłych Polaków. Raport z badań*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Sajkowska, M. (2010). *Wiktymizacja dzieci i młodzieży. Raport z badań*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- UNICEF (2012). *Ubóstwo Dzieci. Najnowsze dane dotyczące ubóstwa dzieci w krajach rozwiniętych. Report Card nr 10*. Florencja: Innocenti Research Center.
- WHO (1999). *Report on Consultation of Child Abuse Prevention*. Geneva: World Health Organisation.
- WHO (2006). *Preventing child maltreatment: a guide to taking action and generating evidence*. Geneva: World Health Organisation and International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect.
- Wójcik, S. (2012). Przemoc fizyczna wobec dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 2(39), 7–28.
- Wolak, J., Finkelhor, D. (1998). *Children Exposed to Partner Violence*. W: J.L., Jasinski, L.M., Williams (red.), *Partner Violence: A Comprehensive Review of 20 Years of Research* (s. 73–112). Thousand Oaks: Sage Publications.

Maltreatment, Neglect, Indirect Victimization. Results of National Survey of Child and Youth Victimization in Poland

The article presents the results of National Survey of Child and Youth Victimization in Poland – a nationwide study on a random sample of 1005 children aged 11–17 years realised in 2012. It examines physical and psychological violence experienced by children from their parents and known adults as well as neglect and exposition to indirect victimization. More than one fifth of respondents (21%) had experienced in their lifetime physical abuse by known adults. An equally high percentage (22%) were subjected to psychological (emotional) violence. Experiencing neglect before the age of 12 affected 6% of respondents. 12% had witnessed violence between intimate adults and 9% had seen adults hurting other children. These phenomena are often co-occurring with each other. Empirical studies have been presented in an article in the theoretical context and confronted with other Polish and international research devoted to this topic.

KEYWORDS:

DOMESTIC VIOLENCE, MALTREATMENT, NEGLECT, INDIRECT VICTIMIZATION

CYTOWANIE:

Wójcik, S. (2013). Przemoc w rodzinie, zaniedbanie, wiktymizacja pośrednia. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 12(3), 40–62.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska.